

»Centesimus annus«

Socijalna enciklika pape Ivana Pavla II.

Ivan MACAN

Stotinu je godina prošlo od važnog događaja kad je papa Leon XIII. izdao prvu socijalnu encikliku u kojoj je, kao vrhovni učitelj, izložio crkvenu nauku o socijalnim problemima, posebno o onda gorućem pitanju radništva. Leonova enciklika *Rerum novarum* bila je samo početak crkvenih dokumenata o rješavanju socijalnih problema, jer ti su dokumenti danas već toliko brojni da čine knjigu s više od 800 stranica. Njima se priključuje i ova posljednja enciklika sadašnjeg pape, o kojoj ovdje govorimo. Prve njezine riječi *Centesimus annus*, tj. Stota godina upravo i podsjećaju na jubilej stote obljetnice kako se pojavila Leonova enciklika. Kroz to vrijeme na socijalnom su se polju odvijale velike i pokatkad dramatične promjene sve do naših dana. Zato i ta enciklika nije samo spomen, nego je veoma aktualna sa svojeg sadržaja.

Enciklika sadrži šest poglavlja. U prvom se poglavlju (br. 4–11) Ivan Pavao II. osvrće na Leonovu encikliku, ali ne iznosi samo njezin sadržaj, nego ga nastoji odmah smjestiti u današnje prilike i uzeti kao nadahnuće u rješavanju današnjih problema. Socijalni nauk Crkve, naime, čini jednu od bitnih sastavnica »nove evangelizacije« jer se to pitanje i može rješavati samo na temelju evanđeoske poruke (br. 5). Papa ističe ponajprije važnost »dostojanstva radnika«, koje je već Leon veoma istaknuo, te upućuje na svoju encikliku o radu *Laborem exercens*. »Pravo na privatno vlasništvo« također zadržava i danas svoju vrijednost, ali se ono veže i uz druga prava ljudske osobe: oblikovanje profesionalnih društava, ograničavanje radnih sati, opravdani odmor, različit postupak prema djeci i ženama (br. 7). Ta i još neka druga prava postala su poslije predmetom raznih deklaracija i međunarodnih konvencija. Za naše je dane, po papinu mišljenju, također vrlo važna i nauka o odnosu države i građana. Pritom papa spominje poznato kršćansko načelo solidarnosti koje se u raznim dokumentima javlja u raznim oblicima, ali će o tom problemu govoriti opširnije u petom poglavlju.

Drugo poglavlje (br. 12–21) baca pogled na današnje prilike u svjetlu Leonove enciklike. Tu se papa ponajprije zadržava na Leonovoj kritici tadašnjeg socijalizma. Temeljna je pogreška socijalizma antropološke naravi. Socijalizam, naime, gleda na čovjeka kao element ili molekulu socijalnog organizma u kojem čovjek gubi svoju samostalnost i slobodu, pa

time i svoje dostojanstvo. A to opet proizlazi iz ateizma koji je socijalizam nasilno nametao kao svjetonazor, te prosvjetiteljskog racionalizma koji zanemaruje čovjekovu transcendenciju. Papa odbacuje »klasnu borbu«, ali ne kao svaki oblik socijalnih sukoba, nego kao onaj sukob koji »odbija poštivati dostojanstvo osobe u drugome«, »koji isključuje svaki dogovor«, »koji ide za interesom samo jedne strane« (br.14). Potrebne su pravedne reforme: obrana radnika od nezaposlenosti, takva plaća da radnik – uz uzdržavanje obitelji – može zaštedjeti za budućnost, »humani« radni sati i odmor. Tu je važna i uloga sindikata. U svezi s tim papa spominje dva važna načela katoličkog socijalnog nauka, načelo solidarnosti i načelo supsidijarnosti. Prvo se stavlja u obranu najslabijeg i omeđuje autonomiju onih strana koje odlučuju o uvjetima rada, a drugo stvara pogodne uvjete za slobodno gospodarstvo protiv neopravdanog miješanja države u ekonomiju. Te su reforme poticali i ostvarivali radnički pokreti. Njima se je Leon XIII. doduše opirao, ali samo ako su bili nošeni marksističkom ideologijom. Ona je često stvarala mržnju i zavist iz koje su nastali veliki ratovi 20. st. s vrlo teškim posljedicama. Ova enciklika podsjeća da istinski mir nije nikada bio rezultat ratnih pobjeda, nego više uklanjanje uzroka rata i pomirba među narodima. Te bismo istine upravo mi danas morali biti napose svjesni! Trka za naoružanjem troši velike zalihe dobara koje manjkaju gospodarstvenom razvitku. Ekstremističke skupine lako nalaze političku i vojnu potporu. Znanost i tehnika upotrebljavaju se u vojne svrhe (br. 18). Ipak postoje zemlje koje stvaraju demokratsko društvo utemeljeno na socijalnoj pravdi stvarajući uvjete zdravog gospodarskog rasta, gdje vlada obilje ponude rada, čvrst sustav socijalnog osiguranja i profesionalne izobrazbe, sloboda udruživanja, djelotvorna akcija sindikata, skrb za nezaposlene. Takav je sustav uspio stvoriti društvo dobrobiti i blagostanja. A to su sve bili razlozi koji su pridonijeli slomu marksističkog modela. Nakon drugog svjetskog rata silno se razvio osjećaj za ljudska prava, i pojedinaca i naroda. Ipak, ni Ujedinjeni narodi još nisu uspjeli pronaći djelotvorno sredstvo za sprečavanje rata, pa taj problem i dalje ostaje.

Treće se poglavlje (br. 22–29) bavi zbivanjima u 1989. godini, dakle, slomom komunizma u istočnoj i srednjoj Europi. Tim je zbivanjima, smatra papa, odlučujući prinos dalo zalaganje Crkve oko obrane i promicanja ljudskih prava. Enciklika želi raščlaniti razloge pada tlačiteljskih režima. Komunistički su režimi povrijedili pravo rada i tako došli u sukob s radnicima. Druga je pogreška komunizma nedjelotvornost gospodarskog sustava u tim državama, a ona je posljedica kršenja ljudskih prava na poduzetničku inicijativu, na vlasništvo i slobodu na gospodarstvenom polju. No čini se da je glavni uzrok sloma bila duhovna praznina proizašla iz ateizma koji mladoj generaciji nije mogao pružiti orijentaciju pa je ona tražila vla-

stiti identitet i smisao života u religiji i u samoj Kristovoj osobi. To je opomena za sve one koji iz političkog života žele izbaciti pravo i moral. Enciklika tu ističe i važnost molitve i trpljenja te povjerenje u Boga gospodara povijesti. Potom Enciklika nabraja i posljedice pada komunizma (br. 26–27). Prva je posljedica pozitivna, a to je susret Crkve i radničkog pokreta koji je gotovo jedno stoljeće bio pod marksističkom hegemonijom, a što može imati veliku važnost za zemlje trećeg svijeta. Druga je posljedica bojazan pred mogućim teškim sukobom zbog mnogih individualnih i društvenih, regionalnih i nacionalnih nepravdi koje su se događale za komunističke vlasti. Zato bi bilo potrebno stvoriti takve međunarodne strukture koje bi mogle ispravno prosuđivati u sukobima između naroda, kako bi svaka od njih mogla postići svoja prava. To se očito tiče bivših komunističkih višenacionalnih zemalja u kojima nacionalne napetosti sve više izbijaju na površinu, kao što je slučaj i kod nas. Dalja posljedica pada komunizma je takoreći pravo poratno stanje u nekim zemljama. Bivše komunističke zemlje mogu se usporediti sa stanjem koje su zapadne zemlje imale nakon svršetka drugog svjetskog rata, pa u svom razvitku moraju početi iz početka. Zato se papa zauzima za djelotvornu pomoć i solidarnost drugih naroda koje su »djelovale u istoj povijesti te za nju snose odgovornost« te stoga ta pomoć, po papinu mišljenju, pripada u »dug pravednosti« (br. 28). Za novi razvoj bit će potreban izvanredan napor. Trebat će se definirati prioriteti i ljestvice vrijednosti. Velike se rezerve mogu namaknuti razoružanjem golemih vojnih aparata koji sad iz dana u dan postaju nepotrebni. Morat će se napustiti mentalitet koji siromašne smatra teretom i nametnicima. Oni treba da sudjeluju u novom razvoju. Taj se razvoj ne smije omeđiti samo na gospodarsko područje, nego se proširiti u integralnom humanom smislu. To posebno znači poštivanje »prava ljudske savjesti«, a nju veže jedino istina. Zato enciklika predlaže: a) suradnju i solidarnost između svih zemalja; b) poštivanje i priznavanje hijerarhije vrijednosti ljudske egzistencije protiv čistog utilitarizma; c) poštivanje naravnog i izvornog prava na spoznaju istine i živjeti po njoj protiv svih vjerskih fundamentalizama (br. 29).

Četvrto poglavlje središnje je u enciklici (br. 30–43). Papa se najprije zadržava na problemu privatnog vlasništva koji je enciklika *Rerum novarum* posebice istaknula. Referirajući na dokumente poslije Leonove enciklike, papa utvrđuje da je privatno vlasništvo »nužno, dakle, dopušteno, ali je u isti mah ograničeno« (br. 30). Zatim navodi izvore vlasništva: sam Božji čin stvaranja i predavanja zemlje čovjeku, svim ljudima. No, kako zemlja daje plodove tek na temelju rada, čovjek radom prisvaja dio zemlje. To je vrelo individualnog vlasništva. Zato se ta dva čimbenika: rad i zemlja nalaze na početku svakoga ljudskog društva. No enciklika ističe i jedan sasvim novi oblik vlasništva, a to je »vlasništvo spoznaje, tehnike i

znanja« (br. 32), jer se upravo na tom obliku vlasništva temelji bogatstvo industrijskih zemalja. Tu pripada znanje potreba i kombinacija proizvodnih činitelja te organizacija takvog proizvodnog načina, planiranje vremena izradbe i prikladnosti proizvoda za potrošača, preuzimanje nužnih rizika, rekli bismo pravi management. To je također bitno vrelo bogatstva današnjeg društva. Međutim, glavni je izvor dobara sâm čovjek, njegova inteligencija, njegov disciplinirani rad. Tako čovjek, njegova spoznajna sposobnost, organizacijska spretnost i mogućnost zamjećivanja potreba drugih, postaje odlučujućim čimbenikom proizvodnje i stvaranja bogatstva, a ne više samo zemlja i kapital. Ipak, upozorava enciklika, ni ta stvaralačka ljudska sposobnost ne može stvarati iz ničega, pa su potrebna i materijalna dobra, kako za stjecanje znanja tako i za njegovu primjenu. U mnogim zemljama ljudi još žive u uvjetima poluropstva, osobito u tzv. Trećem svijetu, što se ne smije shvatiti samo u geografskom smislu. Premda je slobodno tržište vrlo djelotvorno sredstvo razvoja, ipak se ne mogu sve vrijednosti staviti na tržište. Ima vrijednosti koje se duguju čovjeku kao čovjeku zbog njegova dostojanstva.

Zalaganje za prava radnika pripada na sindikate i drugih radničkih organizacija. Protiv apsolutnog prvenstva kapitala i posjedovanju proizvodnih snaga izdvaja se društvo slobodnoga rada, poduzetništva i participacije. Crkva priznaje pravednu funkciju profita, ali pri tome ljudi, kao najdragocjeniji posjed tvrtke, ne smiju biti poniženi i povrijeđeni u svom dostojanstvu. U tom smislu ne smije se odveć isticati vraćanje dugova pogotovo kad bi to »otjeralo u glad i očaj cijele narode« i da se dugovi plate »nepodnosivim žrtvama« (br. 35).

Papa potom upozoruje na prijetnje koje se bude i u najrazvijenijim zemljama, ističući ne samo obilje dobara nego i zahtjev kvalitete roba, usluga, okoline i života uopće. Protiv pojave konzumizma valja imati pred očima »integralnu sliku čovjeka« i poštivati »sve dimenzije njegova bića«. Tešku disfunkciju društvenog sustava pokazuje potrošnja droge i pornografije kojoj potpadaju slabi želeći ispuniti duhovnu prazninu. Stoga je potrebno potruditi se oko izgradnje stilova života koji traže istinito, lijepo, dobro te zajedništvo s drugima u svrhu zajedničkog rasta. Pri odlučivanju investiranja valja se voditi moralnim i kulturalnim načelima (br. 36). Isto je tako važno i ekološko pitanje. Vlast gospodarenja zemljom ograničena je prethodnom njenom namjenom koju je primila od Boga (br. 37). S time povezano papa ističe i čuvanje tzv. »ljudskog okoliša«, tj. »održavanje moralnih uvjeta autentične 'ljudske ekologije'« (br. 38). Prva struktura te ekologije je obitelj, utemeljena na braku koji stvara okoliš života u kojem se može dijete roditi i razvijati, postati svjesnim svoga dostojanstva i pripremiti se za preuzimanje svoje sudbine. Obitelj mora postati »svetište života«, a ne da čovjek svoju nadarenost u-

potrebljava više u ograničavanje, sprečavanje pa čak i uništavanje života, ne prezajući ni pred pobačajem (br. 39).

Navedene kvalitete ne mogu jamčiti samo mehanizmi tržišta. Ne valja potpasti »idololatriji« tržišta. Postoje kolektivne i kvalitativne potrebe što ih ne mogu zadovoljiti mehanizmi tržišta. I u zapadnim društvima postoje oblici izrabljivanja čovjeka, ali ne u obliku koji je Marx predviđao, nego u tome što čovjek postaje sve više gluh za glavne i autentične potrebe budući da ga se instrumentalizira te ide za zadovoljavanjem svojih pohota. Tu manipulaciju vrše osobito sredstva masovnih komunikacija (br. 40–41).

Postavlja se tako pitanje: koji će sustav dostatno zamijeniti propali komunizam? Može li to biti kapitalizam? Pitanje je odviše zamršeno da bi se moglo jednostavno odgovoriti. Papa razlučuje: smatramo li kapitalizmom takav društveni sustav koji priznaje pozitivnu ulogu poduzetništva, tržišta, privatnog vlasništva i odgovornosti za sredstva proizvodnje, slobodnog ljudskog stvaralaštva na polju gospodarstva, onda je odgovor pozitivan. No, ako taj sustav slobodu na ekonomskom polju ne stavlja u službu integralne ljudske slobode, ako ekonomiju ne smatra posebnom dimenzijom slobode koja u svom središtu ima etičko i religiozno i ravna se pravnim pravilima, onda se takav »kapitalizam« ne može prihvatiti (br. 42).

Ipak, papa drži da Crkva ne može davati neke posebne modele društvenih sustava jer su ti modeli djelo povijesnih prilika. Crkva, međutim, daje okvir koji takvi modeli ne bi smjeli prelaziti. Uz pozitivnost slobodnog tržišta i poduzetništva treba trajno imati na umu dostojanstvo svakog pojedinca tražeći cjelovit razvoj ljudske osobe. Zato se, po crkvenom nauku, poduzeće ne smije gledati samo kao »društvo kapitala«, nego nužno i kao »društvo osoba«. I pravo na privatno vlasništvo može stoga biti ograničeno ako ne ide za tim da »služi korisnom radu« nego čak sprečava rad drugih. Takvo vlasništvo nema opravdanja i može se smatrati »zloupotrebom pred licem Boga i ljudi« (br. 43).

Peto poglavlje (br. 44–52) govori o državi. Najprije se odbija svaki oblik totalitarizma jer se protivi transcendentnom obliku istine, osobito s obzirom na dostojanstvo ljudske osobe (br. 44). Totalitarizam, dalje, odbija svaki objektivni kriterij dobra i zla pa time suzbija djelovanje Crkve. Enciklika zato brani demokratski sustav koji omogućuje množini građana političko odlučivanje. To je moguće samo u pravnoj državi. No i demokracija se mora voditi načelima istine jer i ona može u protivnom postati »skrivenim totalitarizmom«, jer istina ne mora uvijek biti na strani većine. Prava demokracija štiti ljudska prava, a to su: pravo na život, pa i onaj pod srcem majke, pravo na život u obitelji, pravo na dozrijevanje vlastite inteligencije i slobode u traženju istine, pravo na sudjelovanje u radu, pravo na osnivanje obitelji i odgoj djece. Sva ta prava uvelike okriljuje

religiozna sloboda. Nažalost, i u nekim demokratskim društvima sva ta prava ne poštuju se, ali se enciklika ne želi priklanjati ovom ili onom demokratskom ustavnom rješenju (br. 46–47).

S obzirom na ulogu države u gospodarstvenim pitanjima enciklika najprije ističe dužnost države da garantira sigurnost pravnog sustava onemogućujući korupciju vlasti i zloupotreba u obogaćivanju. Inače, država u ekonomiji ima drugotnu ulogu, ali mora stvarati uvjete za osiguranje rada i poticati djelatnost. Enciklika kritizira zahvate države u svrhu postizanja tzv. »države blagostanja« i tzv. »asistencijske države« koja želi neposredno uređivati i rješavati sve ekonomske probleme. Tu enciklika opet ističe poštivanje načela supsidijarnosti koje određuje asistenciju države samo toliko da pojedinac ili društvena zajednica može sama sebi što bolje pomoći (br. 48). Umjesto prevelikog uplitanja države enciklika potiče »solidarnost i ljubav« te inicijativu dobrovoljnosti, kako u krugu obitelji tako i u drugim posredničkim društvima. Čovjeka se ne smije gledati samo kao proizvođača i potrošača robe (br. 49). Potrebno je očuvati kulturu naroda, ali se nijedan narod ne smije potpuno zatvarati sam u sebe jer ga to čini бесплодним. Enciklika se također jasno opredjeljuje protiv svakog rata: »nikad više rata!«, citira papa vlastite riječi prilikom rata u Perzijskom zaljevu. No rat se suzbija otklanjanjem njegovih uzroka, a ti su: pretrpljene nepravde, frustracije zakonitih težnji, bijeda i izrabljivanje očajnih ljudskih masa. Zato je »drugo ime mira razvitak«, citira papu Pavla VI. Tu ima važnu ulogu svjetska pomoć za razvoj koja zahtijeva i odricanje od težnje za dobitkom i vlašću (br. 51–52).

Posljednje, šesto poglavlje (br. 53–62) govori o odnosu Crkve prema čovjeku. Od Leonovih vremena pa do danas Crkva je davala smjernice za društveni život nošena brigom i odgovornošću za čovjeka. Svoj socijalni nauk Crkva gleda kao sredstvo evangelizacije. Zato se i socijalni nauk, kao dio kršćanske antropologije, smatra jednim poglavljem teologije, posebno moralne. Papa zato poziva mjesne crkve da osobito prilikom te obljetnice Leonove enciklike šire kršćanski socijalni nauk, i to ne samo kao teoriju nego, u prvom redu, kao motivaciju za djelovanje, »djelatnim svjedočenjem«, opredjeljenjem za siromašne kojih ima i u zemljama Zapada (rubne skupine, stari i bolesni, žrtve konzumizma, izbjeglice i emigranti) (br. 57).

Ta se ljubav prema čovjeku mora pokazati osobito u promicanju pravde. Treba pomoći mnogim narodima da uđu u krug ekonomskog i ljudskog razvitka. »Globalizaciju ekonomije« treba da nadgledaju međunarodna tijela usmjeravajući ekonomiju prema općem dobru (br. 58). Socijalni nauk mora, dalje, ući u dijalog i s drugim disciplinama koje se bave čovjekom, imajući pred očima i praktičnu dimenziju toga nauka (br. 59).

Srećom, u današnjem se svijetu sve više osjeća svijest da svjetski problemi nisu samo pitanja ekonomske proizvodnje, nego da se zahtijevaju i etičko-religiozne vrijednosti za promjenu mentaliteta. Tu je potrebna suradnja i spremnost na dijalog svih ljudi dobre volje, posebice pripadnika kršćanskih crkava i svih velikih svjetskih religija kako bi pružile svjedočanstvo o dostojanstvu čovjeka (br. 60). Crkva je dakle kroz sto godina ostala vjerna svom zalaganju za dostojanstvo čovjeka koje je stavila u središte svoga socijalnog nauka. Pritom je jako isticala potrebe za duhovnim i religioznim vrijednostima. Zato i sad osuđuje »gotovo ropski« jaram pod kojima još uvijek žive ljudi u raznim zemljama (br. 61).

Na kraju enciklike papa smatra da se i ona, poput *Rerum novarum*, stavlja na prag novog vijeka kojem priprema dolazak, zato je i okrenuta prema budućnosti (br. 62).

Pomnije čitanje enciklike *Centesimus annus* pokazuje da ona donosi sažetak katoličkog društvenog nauka s nekim poglavito naglascima na suvremene prilike u svijetu, posebno nakon sloma komunizma u istočnoj Europi. Uz isticanje dobro utemeljenih načela solidarnosti i supsidijarnosti koja potiču pojedince na solidarnu suradnju unutar društvenih zajednica, s jedne strane, a ograničuje društvene zajednice, posebno državu u odnosu prema pojedincu i nižim zajednicama, zaštićujući njihovu samostalnost, slobodu i odgovornost, s druge strane, enciklika donosi nekoliko novih naglasaka. To se ponajprije tiče pojma privatnog vlasništva ističući rad kao izvor vlasništva, te ponajviše tehničko znanje kao pravi i novi izvor bogatstva u modernom gospodarstvu. Zatim treba istaknuti važnost ekologije koja također postavlja granice ekonomskoj proizvodnji koja mora poštivati ne samo čovjekovo dostojanstvo nego i njegov okoliš kao važan preduvjet čovjekova života. Težnja za dobiti ide i tako daleko da se služi ljudskim slabostima proizvodeći drogu, pornografiju i druga sredstva koja uništavaju osobito slabije i neotporne osobe. I tu valja povući jasnu crtu razdvajanja između bogaćenja i blagostanja i etičkih vrijednosti i zahtjeva koji moraju imati prednost.

I ta enciklika još jedanput pokazuje brigu Crkve za dobro uređen društveni život čovjeka kao preduvjet za sretan život uopće. Ta je briga osobito na srcu sadašnjem papi Ivanu Pavlu II. kojem je to već treća socijalna enciklika uz mnoge druge govore o tim temama, posebno prilikom putovanja po zemljama tzv. Trećeg svijeta. Katolička Crkva ima, dakle, vrlo dobro razrađen socijalni nauk, pa smo zato pozvani da ga pretočimo u život. To osobito vrijedi i za našu domovinu koja se također nalazi potpuno na početku svoga razvitka. Zato se radujemo što je objelodanjena enciklika o kojoj je riječ, a istodobno poželjeli bismo još mnogo izdanja crkvenih socijalnih dokumenata kao što je bilo u proteklih stotinu godina.

CENTESIMUS ANNUS. THE SOCIAL ENCYCLIC OF POPE JOHN PAUL II

Ivan MACAN

Summary

A hundred years ago an important event occurred, i.e. publication of the first social encyclical of pope Leon XIII who, as supreme teacher, elucidated the Church's attitude towards social problems, especially the then acute workers' question. The author discusses the contents and the leading thoughts of the recently published encyclical of the present Pope.